

<https://helda.helsinki.fi>

Filosofi rajalla

Pihlström, Sami

2019

Pihlström , S 2019 , ' Filosofi rajalla ' , Tieteessä tapahtuu , Vuosikerta. 37 , Nro 5 , Sivut 74-76 .

<http://hdl.handle.net/10138/305953>

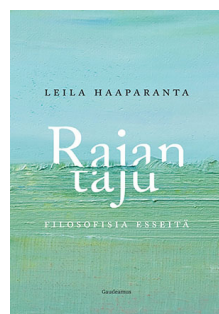
unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Filosofi rajalla

Leila Haaparanta: *Rajan taju. Filosofisia esseitä*. Gaudeamus 2019.

Äskettäin emeritaprofessoriksi siirtynyt, ansiokkaan akateemisen uran Tampereen yliopiston filosofian professorina tehnyt Leila Haaparanta on julkaissut moni-

puolisen, viisaan kirjan, joka käyttää hyväksi hänen artikkeleitaan 1980-luvun puolivälistä nykypäivään, mutta kiteyttää niistä uusia ajatussuuntia avaavan omaperäisen kokonaisuuden.

Kirjoittaja toteaa tavoitteekseen ”sekä tulkita filosofian perinnettä että samalla esimerkkein avulla puolustaa väitettä, jonka mukaan filosofinen ajattelu elää tiedon puutteesta, tiedon rajoista ja epäilystä” (19). Tämän tehtävänasettelun mukaisesti teos käsittelee moninaisia teemoja: valistuksen järki- ja sivistyskäsityksiä (luku 2), tunteita ja niiden hallintaa (luku 3), sukupuoli- ja feminististä teoriaa (luku 4), mielen filosofiaa, ajattelun luonnetta ja tekoälyä (luku 5), logiikan filosofiaa erityisesti 1900-luvulla (luku 6) sekä uskonnollista uskoa, kieltä ja kokemusta (luku 7). Näitä kysymyksiä kehystävät alun ja lopun metafilosofiset pohdinnat eli johdanto ”Mitä filosofia on?” (luku 1) ja päätös ”Mitä filosofi saa sanoa?” (luku 8). Kirjan pääpyrkimys onkin metafilosofinen: se tutkii, mitä filosofia on ja mitä filosofi tekee poh-tiessaan (esimerkiksi) lukujen 2–7 esiin nostamia ongelmia.

Haaparannalle tärkeimpiä 1800- ja 1900-luvun klassikkofilosofeja ovat modernin logiikan keskeinen kehittäjä Gottlob Frege (josta hän väitteli vuonna 1985), pragmatismin perustaja Charles S. Peirce ja fenomenologian luoja Edmund Husserl. Näiden kolmen usein eri traditioihin luokitellun ajattelijan vertailuista Haaparanta tiivistää oman aikamme filosofiselle keskustelulle arvokkaita huomioita. Moni muukin klassikko esiintyy kirjassa – Immanuel Kant ja 1900-luvun filosofit Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein, Rudolf Carnap, Moritz Schlick ja Edith Stein, mutta myös kristillinen mystikko Tuomas Kempiläinen.

Rajan ja rajallisuuden käsitteistön ohella teoksen läpi toistuu kysymys sanomisen ja väittämisen normeista, siitä, mitä filosofiassa voidaan sanoa. Nämä normit ovat sekä epistemisiä että eettisiä, jo-

ten Haaparannan tarkasteluissa yhdistyvät – usein harhaanjohtavasti toisistaan erotetut – teoreettisen ja käytännöllisen filosofian näkökulmat. Samalla mukana on jatkuva eksistentiaalinen huoli ihmiselämän ydinkysymyksistä, ja kärsimys todetaankin perustavimmaksi ihmisenä olemisen ongelmaksi (36).

Filosofia on Haaparannalle sen pohtimista, milloin ja missä voidaan ”ajatella toisin”. On erotettava, mikä on ajattelussamme välttämätöntä ja mikä satunnaista (56). Tämä on olennaista nimenomaan kantilaisessa transsendentaalifilosofian traditiossa, johon Haaparannan tarkastelemat filosofit omilla tavoillaan asettuivat. Teos sisältääkin monia erittäin kiinnostavia huomioita siitä, miten Fregen, Peircen ja Husserlin transsendentaalifilosofiat eroavat toisistaan (esim. 143) ja miten he muuntelivat Kantin kysymyksenasetteluja (esim. 167, 175).

Transsendentaalifilosofian, logiikan perusteiden ja fenomenologian tulkintojen myötä yhdeksi kirjan pääkysymyksistä muodostuu naturalismin ja antinaturalismin suhde (esim. 169): onko filosofia jatkumossa erityistieteiden kanssa vai onko sillä oma erityinen paikkansa muiden tieteiden perustana tai yläpuolella? Haaparanta päätyy tunnustamaan asian monimutkaisuuden. Yhtäältä naturalisti puhuu (esimerkiksi husserlilaisesta näkökulmasta) mielettömiä väittäessään, että logiikka voidaan naturalisoida ja että voi olla erilaisia logiikkoja, koska hän joutuu tällöin käyttämään mahdollisuuden käsitettä sellaisen logiikan sisällä, jonka ainutlaatuisuuden ja välttämättömyyden hän kyseenalaistaa, mutta toisaalta antinaturalisti näyttää tarvitsevan samantapaisista logiikan ulkopuolista näkökulmaa huomauttaessaan, ettei naturalisointi ole mahdollista (188–191). Hieman paradoksaalisesti naturalistinen tieto-oppi on mahdollinen vain, jos ”inhimillisen ajattelun perusmuotojen” ei väitetä olevan naturalisoitavissa esimerkiksi ihmis-

lajille ominaisiksi (psykologisiksi, antropologisiksi) ajattelumuodoiksi (190). Naturalismin ja antinaturalismin välienselvittely hahmottuu oikeuttamista koskevaksi kiistaksi siitä, ”kuinka filosofin on lupa tai velvollisuus perustella väitteen-sä” (253).

Tiedon, logiikan ja järjen ohella Haaparanta on kiinnostunut tunteiden filosofiasta ja maailman jäsentämisestä tuntein, mutta hän on hyvin kaukana nykyisessä populaarifilosofiassa – ja vaikkapa johtamis- ja yritysvalmennuksessa – usein korostuvasta naiivista emotionalismista: ”tosifilosofin asenne kärsimykseen on juuri niillä, jotka reflekoivat tunnekokemuksia ja jotka ottavat etäisyyttä niistä nähdäkseen ne toisin” (42). Tunteet voivat kertoa meille maailmasta ja motivoida esimerkiksi kärsimyksen vähentämiseen, mutta on epäfilosofista ajatella, että voimme manipuloida tunteita ja käyttää niitä välineinä, kuten monenmoiset konsultit ja valmentajat saattavat opettaa.

Haaparannan tasapainoisen kriittisestä tavasta käsitellä tunteiden filosofiaa soveltuu esimerkiksi hänen empatiatarkastelunsa (62–73), joka on tietoinen empatian ylikorostamista vastaan esitetystä kritiikistä. Empatia edellyttää eettistä asennetta tunteeseen (69), mutta samalla siihen liittyy epäily, eräänlainen rajalla oleminen: empatiasa ”subjekti näkee toisen henkilönä, jolla on emootioita, mutta epäilee, tietääkö hän tai onko hänen edes mahdollista tietää, millaista on, kun on niitä emootioita, joita toisella on. Tiedon rajan tunnustaminen on empatian ehto, ei sen mahdollisuuden kieltö.” (72) Tällä Husserlilta ja Steinista vaikutteita saaneella sofistikoituneella empatia-analyysillä ei ole mitään tekemistä ”empatian taitojen” kliseistyneen hokemisen kanssa. Yhtä lailla oivaltava on Haaparannan toivoa koskeva pohdinta, jossa muistutetaan, että tunnustamalla toivottoman oikeus toivottomuuteen voidaan saada toivo heräämään, mutta tätä toivon

herättämisen tapaa ei pidä manipulatiivisesti hyödyntää ”uutena menetelmänä tai välineenä” toivottomuuden torjunnassa (83). Filosofin on tässäkin rajalla – järjen ja toivon rajalla.

Toivon käsite olisi ollut ehkä eksplisiittisemmin kytkettävissä teoksen uskonnonfilosofiseenkin osuuteen, jossa Haaparanta pohtii muun muassa uskonnollisen kokemuksen käsitteellistämisen mahdollisuutta (ja ”luvallisuutta”, vrt. s. 207). Osin Wittgenstein-henkisesti hän problematisoi uskonnollisen kokemuksen, esimerkiksi Jumalan rakkauden kohteena olemisen kokemuksen, ilmaistavuuden kielellä (222, 234–235). Uskonnonfilosofiassakaan hän ei suoraan kiinnity mihinkään valmiiseen oppiin (myöskään wittgensteinilaisuuteen), vaan toteaa yhtäältä Jumalan olemassaolon uskonnollisen kielen mielekkyyden välttämättömäksi ehdoksi toisaalta muistuttaen, että tämän ehdon propositionaalinen muotoilu on yritys astua mielekkään kielen rajojen ulkopuolelle (248).

Yliopistopolitiikka ja akateemisen tutkimuksen luonne eivät ole Haaparannan kirjan pääteemoja, mutta alkupuolen järkeä ja valistusta käsittelevässä luvussa esitetään tuoreita huomioita tästäkin aihepiiristä. Haaparanta puhuu yllättäen nykyisestä sivistyskäsityksestä ”stoalaishenkisenä”: pyrkimyksenä on sopeutua aikaan reagoimalla politiikan ja talouden haasteisiin. Klassiselle stoalaiselle filosofialle vieras on kuitenkin sellainen ”näennäisesti aktiivinen” ja ”muutosagentiksi” itsensä kuvitteleva yliopistolaitos, johon tämä ajatus on johtanut (34). Jokaisen yliopistolaisen soisi kontemplierivan Haaparannan sanoja: ”Kriittisesti asennoituvan [tehtävä] olisi nimenomaan ottaa etäisyyttä arjesta, jotta voisi nähdä arjen toisin. On ongelmallista, jos kriittisesti asennoituvan pitäisi itse tuottaa nopeita ratkaisuja ’arjen haasteisiin’. Silloin hän olisi vain mukana ylläpitämässä ja tuottamassa samoja käytäntöjä ja toimintatapoja,

joita hänen sivistystehtävänsä mukaisesti pitäisi arvioida ja kyseenalaistaa.” (35)

Vähintään yhtä huomionarvoinen on hänen johtopäätöslausumansa filosofian luonteesta:

Filosofin tehtävä on paradoksaalinen: hän yrittää ratkaista sellaisia ongelmia, joita hän ei usko olevan mahdollista ratkaista ja jotka hänen, ollakseen filosofi, on myös uskottava ratkeamattomiksi. [...] Suhde ratkeamattomaan, rajaan, synnyttää asenteen, jota kutsuisin eettiseksi, koska se opettaa antamaan tilan sille, mitä ei itse ole, mutta mitä voi ehkä oppia kuuntelemaan. (266)

On kirjoja, joista voidaan sanoa, että ne ovat ”tekijänsä näköisiä”. Tämä lienee niitä kirjoja. Kuten kirjoittajansa, *Rajan taju* on tyyni ja kohtelias. Teos ottaa huomioon filosofisten äänten moninaisuuden – jopa siinä määrin, että ajatusten ja teemojen lievä hajainaisuus muodostuu sen ilmeiseksi ongelmaksi. Samalla kirjoittaja lausuu eri näkemyksiä kunnioittavan kriittisen etäisyyden päästä omia harkittuja kantojaan ja tulkitsee omaäänisesti sekä filosofian historiaa että nykykeskusteluja. Hän ei hehkuta intohimoista suhtautumista filosofisiin ongelmiin mutta pureutuu niihin syvälle tekemättä siitä ”suurta numeroa”. Näin toimii aidosti kriittinen intellektuelli, ja niinpä Haaparannan työ itse ilmentää juuri sitä järjen ja tunteiden itsekriittistä hallintaa, jota hän filosofisesti käsittelee.

SAMI PIHLSTRÖM

Kirjoittaja on uskonnonfilosofian professori Helsingin yliopistossa ja Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtaja.